

Kırgız Türklerinde Sıncılık Geleneği ve Tolubay Sıncı

Nezir TEMÜR*

Özet : Sıncılık, gerek Kırgız Türklerinde gerekse diğer Türk boylarında oldukça eski bir geleneği teşkil etmektedir. Araştırmalarımıza göre sıncılık geleneği ve sıncılarla ilgili derinlemesine yapılmış müstakil bir çalışma henüz mevcut değildir. Sıncılık geleneği ve sıncılarla ilgili ulaşabildiğimiz en eski yazılı kaynaklar XIV. yüzyıla aittir. Yaptığımız araştırmalara göre sıncılar, Kırgız Türklerinde âşıklık geleneğinin günümüzdeki temsilcileri olan akınların, bakşılardan sonraki en eski tipleridir. Yazılı kaynaklara göre, Kırgız Türklerinde sıncılık geleneğinin ilk temsilcileri Tolubay Sıncı (XIV. yy) ile Sançı Sıncı'dır (XIV. yy). Söz konusu sıncıların etrafında çeşitli efsaneler oluşmuş ve bunlar günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Sıncılık geleneği, Sıncılar, Tolubay Sıncı, Şeşen, Şeşendik sözler.

Giriş

Tarihî kaynaklar, folklor ürünlerini meydana getiren, koruyan ve halka ileten tiplerin değişik dönemlerde, farklı yollarla ortaya çıktıklarını gösterir. Günümüzde aynı tipler olarak görülen ozan, âşık, bakşı, jırav, ırcı, akın, vb. icracıların ortaya çıkış dönemlerinin farklı olduğunu görmekteyiz. İlkel toplumların kültürleri üzerinde çalışmalar yapan A. Formozov'un bu konudaki düşüncesi şöyledir:

“Hiçbir olayın çıkış noktasını öğrenmedikçe onun mahiyetini ve önemini anlamak mümkün değildir. Tüm sanat eserlerinin toplum hayatına verdiği hizmet ve sağlamış olduğu katkı hakkında bir fikir sahibi olabilmek için onların en eski devirlerdeki durumlarını ve muhtelif şekillerini dikkatle incelemeliyiz (Tursinov 1976: 155)”

Çeşitli Türk boyları geleneksel hayat tarzını sürdürdükleri dönemlerde ileriye görebilen kâhinlerin yeteneklerinden faydalanmışlardır. Bu konudan, Sahaların en eski dönemlerini anlatan “Kırğıs Üyete” (Savaş Dönemi) adlı efsanelerinde şöyle bahsedilmiştir: Eski dönemlerde ileride bir kahraman olacağına inanılan

* Gazi Üniversitesi, TÖMER / ANKARA
ntemur@gazi.edu.tr

çocuğu hiç kimseye göstermeden beslerler, ayrı bir evde (Senke) saklarlarmış. Bu çocukları uzaktan gelen misafirlere ve yabancılara göstermezlermiş. Bunun asıl sebebi milletin geleceği için büyük bir öneme sahip bu çocuğun, düşmanlar tarafından öldürülme ve kötü gözlerin nazarının değmesi endişesiymiş. Çocuk, yürümeye başladığında onun fizikî özelliklerine bakarak gelecekte nasıl bir insan olacağını söyleyebilme yeteneğine sahip olan çinçihite(kâhin) gösterilirmiş. Çinçihit “Bu çocuğu iyice besleyin, gelecekte iyi bir yiğit olacak.” derse, onu herkesten gizli tutarak eğitirlermiş. Çocuğun eğitiminden sorumlu olan kişiler, onu ilk önce hareketlerinde daha dikkatli olabilmesi için çıplak ayakla korun üzerinde yürütür, daha sonra ise ağaçtan yapılmış ve ucuna iğne takılmış oklarla atış talimi yaptırırldı. Gerçek oklarla, büyüdükten sonra atış yapardı. Tam bir yiğit olduğunda tekrar çinçihite gösterilirdi. Çinçihit “Bu delikanlı, üzerinde silah ve zırhlı takımı taşıyabilecek kadar güce sahip olmuş.” derse bu yiğide gerekli olan bütün askerî teçhizat hazırlanmaya başlanırmış. Söz konusu bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra ünlü yiğitler ve bakşılar çağırılırmış (Tursinov 1976:165). Saha Türkçesinde *çinçi* şeklinde kullanılan kelime elle yoklama, elle yoklayarak tetkik etme, etraflıca araştırma, inceleme, işaret, meçhuliyetin alâmeti anlamlarına gelmektedir. Çinçi isim gövdesi –hit isimden isim yapma ekini alarak “*çinçihit*” kelimesini oluşturmuştur. Kelime istikbali kestirebilen adam, kâhin anlamlarını karşılamaktadır (Pekarskiy 1945: 221). Tanrı gücü altına giren insanın doğuşundan bu yana geçen hayatındaki değişiklikleri çinçihitler görür.

2. Sınçılık Geleneği

Sınçı kelimesi şu anlamları karşılamaktadır:

“Sınçı atların ve askerlerin kalitesini tayin edici; kayrattu cigit, külük at, munun kadirin biler sınçısı: delikanlı ve koşu atlarının özelliklerini sadece sınçı bilir. Sınçılar kişini cana attı gana sına, başka maldı sınabakan: sınçılar, kişilerin ve atların kaliteleri dışında diğer hayvanların kalitelerini tayin etmezlermiş.; Sınçı – külük ce çobur bolorun bilgen: sadece sınçı bir tayın koşu atı mı yoksa beygir mi olacağı sorusuna cevap verebilirmiş. Ata balaga sınçı: oğlumun sınçısı babasıdır. Eskiden muharebe plânu yapan kişi. Caynap catkan can koldu, sınçılara sınaıp, çubatuuga saldı emi: o, sınçılara ordularının kalitesini tayin etmesini söyledi. Fal açan kişi; Kana, sınçım, balıñdı sına, dep aytat: “Hadi sınçım şu çocuklarımlın falını söyle.” dedi. Keşifçi. Tenkit eden; Adabiyat sınçısı: edebiyat tenkitçisi (Yudahin 1985: 182)”

sın ver-, *sına-* ibareleri fala bakmak veya herhangi bir varlığın dış görünüşüne, davranışlarına bakarak onun hakkında yorum yapmak ve kehanette bulunmak anlamlarına gelmektedir. Radlov sözlüğünde *sına-* fiilinin şamanlıktan geldiğini, anlamının da “fala bakmak“ olduğunu ifade etmiştir (Radlov 1911: 630). *sına-* kelimesi şu anda Türkiye Türkçesinde tecrübe etmek, yoklamak, imtihan etmek anlamlarında kullanılmaktadır (Tarama Sözlüğü 1971: 3428).

Kültürel açıdan geniş ve zengin Türk coğrafyasında bir meslek olarak teşekkül eden sıncı kavramı kâhin, danışman, insanların ve hayvanların kalitesini tayin eden, hakikati araştıran bilge kişi anlamlarında kullanılmıştır. Tarihî dönemler içerisinde muhtelif Türk boylarında sıncılar, hakikati araştıran ve insan ile hayvanların özelliklerini tayin eden bir meslek erbabı olarak sanatlarını icra etmişler ve geleneklerini yaşatmışlardır. Ayrıca bazı sıncılar etrafında efsaneler yaratılmıştır.

Sıncılar hanların yanında durur, onlara danışmanlık yapar, kendisinden sonra yönetime geçecek çocuklarının devleti nasıl yöneteceği konusunda hana bilgi verirler, savaş olduğu zaman da savaş stratejileri yaparlardı. Manas Ansiklopedisinde, sıncıların özellikleri arasında hanlara danışmanlık (Keñeşçi) yaptıklarından da bahsedilmektedir (Manas Ansiklopedisi 1995:260). Ayrıca hanlar çocuklarını sıncılara göstererek onlardan, çocuklarının kendilerinden sonra halkı iyi yönetip yönetemeyeceğini öğrenirlerdi. Sıncılar hakkında, Mâverâünnehir’den Babür’ü kovup bütün Türkistan’ın hakimiyetini eline geçiren Özbek Han neslinden Muhammed Şeybâni Han’ın “Tevarih-i Güzîdeyi Nüsretnâme” adlı eserinde de (XVI.yy) bahsedilmektedir. Şahbutak Sultan vefat ettikten sonra, oğulları Muhammed Şeybâni ile Murat Sultan, sıncılara kontrol ettirilir. Milletlin ihtiyar sıncıları ile ulu hanların soyundan gelen eski beyleri, söz konusu iki hanzadenin büyük ve iyi niyetli birer insan olarak yetişeceklerini, halkı iyi bir şekilde yöneteceklerini söylemişlerdir.

Nogay Türklerinin önemli destanlarından biri olan Mamay Destanı’nda, Asan Hafız isimli kahraman sıncıdır. Destanda Asan Hafız’dan şu şekilde bahsedilmektedir: “*Asandan teren akıllı, oylı, sıncı usta, yeta ol zamanda bolmagan Nogay arasında.*” Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Asan Kaygı, Dede Korkut gibi destanda bilge kişiliğiyle ön plana çıkmaktadır. Destanın baş kahramanlarından hem Musa Bey, hem de Mamay, Asan Hafız’a danışmadan hiçbir iş yapmazlardı. Destanda Musa Bey on iki oğlunun da gelecekte nasıl olacağını neleri yapabileceklerini anlamak için onları Asan Hafız’ın sınamasını ister. Bu durum destanda şu şekilde ifade edilmiştir: “*Dos men seni şakaruvımmuñ sebebi, men özim de keyifsiz ben. Balalardı saga sinatayayak bolaman. Solar össe kalay şıgayak eken. Bular mennon soñ on ekisi de birge yaşamayak. Ar kimi kılıgına köre, hasiyetine köre yaşayayak. Şulardıñ enşülevisi minen vasiyetimdi*

etip ketsem kerek (Kalenderoğlu 2001:96).” Asan Hafız, Musa Beyin bu isteği üzerine bir gece çocuklar uyurken çocukların yattığı odaya Musa Beyle birlikte girer. Çocukların yatış şekillerini Musa Bey bir kâğıda yazar ve kâğıdı Asan Hafız’a verir. Asan Hafız kâğıttaki bilgiler doğrultusunda çocukların gelecekleri hakkında Musa Beye bilgi verir. Sınçların insanların dış görünüşlerine, davranışlarına bakarak gelecekleri hakkında kehanette bulunmaları ve hanlara her konuda danışmanlık yaptıklarını yukarıda belirtmiştik.

Sınçlar hakkında kehanette bulunacakları insanların fizikî özelliklerine veya davranış tarzlarına bakarak onların hayatları boyunca yaşadıkları, yaşayacakları değişiklikleri bilirler. Örneğin, 12 yaşındaki Sagındık isimli çocuğunu muayene ettirmek için gelen Omar isimli şahsa Düysenbi Sınçı, çocuk hakkında şunları söylemiştir: Burnu, kulağı ve dudağı çok büyük. Gelecekte senin çocuğun, insanları kandıran, onların hakkını yiyen ve toplumda huzursuzluk çıkaran birisi olacak. Düysanbay’ın bu çocuk hakkında yaptığı kehanetlerin tamamı doğru çıkmıştır (Tursinov 1976:166)

İnsanların geçmişleri ve gelecekleri hakkında bilinmeyenleri bilen sınçılar, aynı zamanda ölmüş insanların hayatları hakkında da bilgilere sahiptirler. Tolubay: Sınçı kendisini tanıtmamasını isteyen hana “Gözünün gördüğü herşeyi, dağının yamacındaki kuşun şeklini bilirim. Gündüz gökyüzündeki yıldızları, gecedeki gibi görürüm, çok akıllı olduğumu söylememin sebebi insan, at, taş, ölü ne varsa hepsini tanırım, bilirim, iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırabilirim.” demiştir.

Sınçların kâhinlik yetenekleri yanında ön plâna çıkan önemli yeteneklerinden biri de atlardan çok iyi anlamalarıdır. Türklerin sosyo-kültürel hayatında atın yeri başka hiçbir varlıkla ölçülemeyecek kadar önemli olmuştur. Kültürün anıtında ısrarla at isimlerinden (Alp Şalçı, Azman, Az Yağız, Öksüz) bahsedilmiştir (Ergin 1996: 65). Bu husus, Türklerin hayatında atın nasıl vazgeçilmez bir yeri olduğunu gösterir. Nasıl ki, Sibiryada tundralarında geyik sosyal hayatta önemli bir yere sahip ise at da Türkistan bozkırlarında aynı işleve sahiptir. Türkler uzun mesafeleri at üzerinde katettiklerinden at yiğitlerin en yakın dostu hâline gelmiştir. Ayrıca at, bu dünyada sadece Türkün silâh arkadaşı olduğu için değil, öldükten sonra öteki dünyada her bakımdan kendisinden yararlanılacağı inancıyla da bir kat daha önem kazanmıştır. Divanü Lûgati’t-Türk’teki, “Kuşun kanadı, erin atı” sözü bu bakımdan önemlidir. Alp Er Tunga’nın “Erge at kandak kim kökte ay” (Gökte ay nasıl bir süs ise yiğit için de at öyle bir süstür.) sözü, ata, Türk’ün en eski destan kahramanı tarafından verilmiş bir değer beratıdır (Gökyay 1973:36-58). At bir yiğidin övünç kaynağıdır. Salur Kazan için sıralanan nitelikler arasında, “Konur atın iyisi” olmak ayrı bir şereftir.”

Mamay Destanı'nda destanın baş kahramanı Mamay, kardeşi Orak'a yakışır bir at bulması için Asan Hafız'dan yardım ister. Asan Hafız at sürüsünün içine girer, atlara bakar ve sürünün içinde Orak'a layık bir at olmadığını söyler. Ancak sürü içindeki boz bir kısrak vardır. Asan Hafız bu boz kısraktan doğacak tayın çok iyi bir koşu atı olacağını söyler. Asan Hafız söz konusu özellikleriyle Nogay Türklerinde sıncılık geleneğinin temsilcisi olmuştur.

Köroğlu Destanının muhtelif Türk boylarına ait rivayetlerinde sıncılık geleneğine ve bu geleneğin temsilcilerine rastlamaktayız. Söz konusu geleneğin temsilcileri olarak Kazak Türklerinde Köroğlu'nun babası Ravşan Bey'i ve dedesi Tolubay'ı; Özbek Türklerinde Köroğlu'nun babası Ravşan Beyi ve dedesi Tolubay'ı; Türkmenlerde Köroğlu'nun dedesi Cıgalı Beyi görmekteyiz. Destanda sıncıların özellikle, iki hususiyeti ön plâna çıkmaktadır. Birincisi, atlardan çok iyi anlamaları ve bu yüzden beylerin yanında danışman olmaları; ikincisi ise geçmişten ve gelecekte haber vermeleridir. Kırgız Türklerinin en ünlü sıncısı olan Tolubay Sıncı etrafında teşekkül eden hikâyenin çekirdek vakası ile Köroğlu Destanının Anadolu rivayetinin çekirdek vakasının aynı olduğunu söyleyebiliriz. Tolubay Sıncı etrafında meydana gelmiş olan söz konusu bu hikâye yazımızın ileriki bölümünde yer almaktadır.

Sıncılar aynı zamanda halkın kendilerinden bazı konularda fikir aldığı bilge tiplerdir. Özbek Türklerinin sözlü edebiyatında bir tür olan yâr-yâr koşuklarında¹ sıncıların bu özellikleri şu şekilde dile getirilmiştir:

Temmuzda kar gibi olur, yâr-yâr,

Kafiledeki güzel deve gibi olur, yâr-yâr.

Sıncı olsan da söylesen ağabey, yâr-yâr,

İyi ile kötü arasındaki fark nasıl olur, yâr-yâr. (Ak Alma Kızıl Alma, Özbek Halk Koşıkları, 1972).

Sıncılık sonradan değil, doğuştan kazanılan bir vasıf olup bu mesleğin icracıları çok akıllı ve iyi bir belagata sahiptirler. Sıncılar hakkında Muhammed Şeybanî hanın "Tavarih-i Güzide-yi Nusretname adlı eserinde de (XVI. yy) bahsedildiğini yukarıda söylemiştik. Şahbutak Sultan öldükten sonra oğulları Muhammed Şeybanî ve Mahmut Sultan sıncılara muayene ettirilir. Milletin ihtiyar sıncıları ile ulu hanların soyundan gelen eski beyleri, söz konusu her iki hanzadenin de büyük ve iyi niyetli birer insan olarak yetişecekleri neticesine varırlar ve bu haber halk arasında hızlı bir şekilde yayılır. (Tursinov 1976: 167) V. Yudin, bu eserle ilgili açıklamasında "Sıncı" kelimesini açıklarken "İnsanların askerî özelliklerini bilen ve atlardan anlayan bilge kişiler." şeklinde izah ederek şunları söylemiştir: Deşt-i Kıpçak hanlarının sarayında bulunan sıncılar orduyu kurma ve askerlerin bineceği atları yetiştirme konusunda danışman olarak görev yapmışlardır (Tursinov 1976: 167).

“Sınçı” kelimesi sın söylemeyi meslek edinen, dünyadaki bütün varlıklar hakkında doğruyu söyleyebilen ve onların şimdiki durumuna göre gelecekleri hakkında kehanette bulunabilen uzman anlamında kullanılmaktadır. Kırgız Türklerinde eskiden bu yana “sınçı” unvanını taşıyan insan sayısı oldukça azdır. Bunun nedeni de Kırgızların herhangi bir alanda sınçılık yapanları sınçı olarak kabul etmemesidir. Onlara göre sınçı unvanına sahip olan bir insan yukarıda da belirttiğimiz gibi sadece bir nesne veya canlı hakkında değil canlı cansız ne varsa herşey hakkında sın söyleyebilmelidir. Bir de sın söylediği varlığın şu andaki durumuna bakarak geleceği hakkında doğru yorumda bulunabilmelidir. Bunlardan dolayı sıradan bir insanın “sınçı” unvanını alması kolay değildir. Sınçılık sonradan kazanılan bir yetenek değildir. Halk inancına göre sınçılık Tanrı tarafından bir insana bahşedilir. Tanrının sevgisini kazanan, temiz, iyi niyetli insanlar sınçı olabilir. Bu unvana Kırgız Türklerinin asırlar kapsayan tarihinde Tolubay Sınçı, Sançı Sınçı, Kalıgul Bay Oğlu, Sart Ake gibi üstün zekâlı, ileri görüşlü, üstün yetenekli insanlar sahip olmuştur.

3. Tolubay Sınçı

Kırgız Türklerinde halk sanatı ve sözlü gelenek türlerinin çeşitli icracıları ve yaratıcıları vardır. Akınlar, ırıcılar, manasçılar ve sınçılar gibi. Kırgız Türklerinin en önemli sınçılarında ve mütefekkirlerinden biri olarak kabul edilen Tolubay Sınçı'nın biyografisi hakkında ayrıntılı bilgi içeren kaynak sayısı yok sayılacak kadar azdır. Bu durum sadece Tolubay Sınçı için değil aynı zamanda diğer Ketbuka, Asan Kaygı, Toktogul İrçı ve Sançı Sınçı gibi mütefekkir, şair ve sınçılar için de aynıdır. Bu kişilerin nerede, ne zaman doğdukları hakkında elimizde kesin bir bilgi yoktur. Kırgız Türklerinin bu yetenekli, bilgili ve akıllı insanları hakkındaki bilgileri, genellikle halk arasında teşekkül etmiş hikâye ve efsanelerden ediniyoruz.

Tolubay Sınçı, halk arasında Canıbek Hanın döneminde (1341-1347) yaşamış tarihî bir şahsiyet olarak bilinmektedir (Abdıldayev 1994: 4). Tolubay Sınçı, Kırgız Türkleri arasında bilinen akıllı, çeçen², basiretli, yetenekli ve bilge insanların bütün özelliklerini taşır. İnsanlar arasındaki dostluğu, bir milletin birliğini, bütünlüğünü, nasıl muhafaza edip güçlendireceği Tolubay Sınçı'nın fikirlerinin temelini teşkil eder. Ancak “Geçen ömür; uçan kuş, akmış su gibidir.”, “Ölen geri dönmez.” gibi söze döktüğü karamsar fikirleri onun sadece sosyal hayata yönelik değil, insanın iç dünyasına da ilişkin tespitlerinin olduğunu göstermektedir.

Kırgız Türklerinin efsane ve hikâyelerinin baş kahramanlarından biri olan Tolubay Sıncı'nın en önemli özelliği sıncılığdır. İnsanları ve hayvanları özellikle de atları sımar. İnsanların geçmişinde neler olduğu veya gelecekte onları nelerin beklediğini bilir. Tolubay Sıncı'nın söylediği vecize değerindeki sözler günümüze kadar ağızdan ağıza dilden dile dolaşarak gelmiştir. İyi bir koşu atının taşınması gereken hususiyetleri bilir. Bir hikâyede Tolubay Sıncının sıncı olduğunu Canıbek Han duymuştur ve onu çağırarak kendi atlarının arasından iyi bir küheylan bulmasını emretmiştir. Tolubay Sıncı, hanın iyi koşu atlarının hepsini gözden geçirir ve hepsinde bir kusur bulur. Daha sonra derisinin kırk yerinde yara olan uyuz bir kır atı göstererek bu atın ileride çok iyi bir koşu atı olacağını söyler. Han, kendisiyle alay ettiğini düşünerek kızıp Tolubay Sıncı'nın iki gözünü oydurur. Fakat sıncının söylediği doğru çıkar ve söz konusu kır at hakikî bir koşu atı olduğunu ispat eder.

Tolubay Sıncı Etrafında Teşekkül Eden Bir Hikâye

Tolubay Sıncı hakkında halk arasında birkaç hikâye vardır. Söz konusu hikâyeler çok eski zamanlardan günümüze kadar halk ağzında nesilden nesile söylenmiş ve her dönemde hafızalarda tazeliğini muhafaza etmiştir. Tolubay Sıncı atlardan anlayan Kırgız Türklerinin ileri gelen sıncılarından. Aşağıda anlatacağımız hikâye Tolubay Sıncı hakkında yaygın olarak anlatılan hikâyelerden biridir³.

Tolubay Sıncı, Canıbek Han zamanında yaşamıştır. Canıbek Han gazabından çok korkulan bir handır. Canıbek Han bir gün şöyle bir ferman çıkarır:

-“Eğer kim bana lâyıık ok hızlı, hiçbir eksikliği olmayan bir küheylan bulursa ben ona her istediğini vereceğim. Eğer o küheylanın bir kusuru olursa onu bulan sıncının iki gözünü oyacağım!”

Bu fermanı işiten büyük sıncıların hiçbirisi Canıbek Hanın gazabından korkarak onun huzuruna çıkmak istemez.

Bir gün Canıbek Han yiğitleriyle avdan dönüyordu. O sırada Canıbek Han, elinde bir kuru at kafası ve boğuk bir sesle mırıldanarak oturan bir ihtiyar görür. O ihtiyarın kim olduğunu öğrenmek için bir muhafızını görevlendirir. Muhafız, onun yanına gidip kim olduğunu, niçin burada oturduğunu sorar. İhtiyar, muhafızına kendisinin Tolubay Sıncı olduğunu elindeki kuru at başının ise kaçan ve daha sonra ölen bir küheylanın başı olduğunu söyler. Canıbek Han ihtiyarın Tolubay Sıncı

olduğunu öğrenir öğrenmez muhafızına onu, karargâhına götürmesini emreder.

Ertesi gün Han, Tolubay Sınçı'dan şehirdeki bütün atların arasından kendisine lâıyk bir at bulmasını ister. Hanın uşakları şehirdeki bütün atları Tolubay Sınçı'ya gösterir. Atlar, Tolubay Sınçı'nın önünden geçerken o, hiç sesini çıkarmadan yere bakar, sanki onlara hiç bakmıyormuş gibi hareketsiz bir şekilde oturur. Canıbek Han bu durum karşısında çok sinirlenir: "Şehirde hiçbir at kalmasın!" diye uşaklarına hiç durmadan emir verir. Han, kendisinin ve oğullarının atlarının bile Tolubay Sınçı'ya gösterilmesini ister. Ancak Tolubay Sınçı istifini hiç bozmaz. Han bu durum karşısında çok sinirlenir. Uşaklarına hiddetli bir şekilde bağırarak "Şehirde bunların dışında hiç at kaldı mı?" diye sorar. Uşakları "Sadece Karamış adlı bir ırgatın zayıf bir atı kalmıştır" diye cevap verir. Han, onu da getirtir. Uyuz, zayıf eşeğe benzeyen bu kır atı görür görmez Tolubay Sınçı heyecanlanarak ayağa kalkıp, "Hanım hakikî küheylan budur!" diye bağırır. Canıbek Han daha çok sinirlenir ve Tolubay Sınçı'ya "Benimle alay mı ediyorsun?" diyerek Tolubay Sınçı'nın gözlerinin kör edilmesini emreder. Tolubay Sınçı gözlerinin kör edilmesine fazla direnmez. Gözleri kör edildikten sonra evine gönderilir. Tolubay Sınçı parmaklarını yaralı gözlerinin üzerine bastırır ve yaralardan akan kanı kır ata emdirir. Hiç kimseye göstermeden karısı ile kırk günde atı yetiştirir. Kırk birinci günde o kır atı yorulmaz, çok güçlü bir kır küheylan hâline getirerek karısı ile binip çıkar. Karısı atın önüne, kendisi arkasına binen Tolubay Sınçı avdan dönen Hanın karşısına çıkar. Ona selâm verir ve "Canıbek Hanım, bu bizim binmiş olduğumuz küheylan senin gördüğün ve beğenmediğin uyuz, zayıf eşeğe benzeyen kır at, şimdi bu küheylan sana lâıyk güçlü bir at oldu. Eğer bir yiğit gibi beni kovalayıp yakalarsan bu küheylan senin olur" der. At üstünde Tolubay Sınçı ve onun karısı dolu dizgin koşmaya başlar. Arkalarından Han ve muhafızları büyük bir gürültüyle onları kovalar. Küheylan gökyüzündeki bir kuş misâli koşar. At koştukça Hanın askerleriyle arasındaki mesafeyi açmaya başlar. Han ve askerleri çok gerilerde kalır. Birinci gün arkalarından yaklaşan atların nal seslerini duyarlar. Tolubay Sınçı kendilerine yaklaşan atın nasıl bir at olduğunu karısına sorar. Karısı kendilerine yaklaşan atın akıtmalı, al bir at olduğunu söyler. Tolubay Sınçı o zaman karısına "O atı biliyorum. O akıtmalı, al at altı yaşına yeni basan iyi bir attır. Ama onun zayıf olduğu nokta güneşe doğru koşmamasıdır. Bunun için kır

küheylan güneşe doğru çevir” der. Karısı atın başını güneşe çevirir. Kır küheylan gittikçe daha hızlı koşmaya başlar. Arkalarından yaklaşılarak gelen muhafızın bindiği akıtmalı, kır at güneşe doğru koşamaz ve çok geride kalır. İkinci gün kendilerine yaklaşan bir başka atın nal seslerini duyarlar. Tolubay Sıncı tekrar karısına kendilerine yaklaşan atın nasıl bir at olduğunu sorar. Karısı, kendilerine büyük, koyu al atın yaklaştığını söyler. Tolubay Sıncı “O büyük, koyu al atı da biliyorum. Onun da bir eksikliği vardır. O atın tırnakları yumuşaktır ve taşlık yerde koşamaz. Bu yüzden kır atın başını taşlık yere doğru çevir.” der. Karısı kır atın başını taşlık alana çevirir. Kır küheylan hiç yorulmadan koşmaya devam eder. Onun tırnaklarının dokunduğu taşlar ufalanır. Arkalarından yaklaşan büyük, koyu al atın tırnakları taşlardan zedeelenir ve geride kalır. Üçüncü gün arkalarından yaklaşan başka bir atın heybetli nal seslerini işitirler. Karısı Tolubay Sıncı’ya Canıbek Hanın bindiği al tonlu atın yaklaştığını söyler. Tolubay Sıncı “Al tonlu at hakikî bir küheylan ancak, onun da bir kusuru var. Ona kendini övmek yaramaz” der. Sonra Tolubay Sıncı arkalarından yaklaşan al tonlu ata dönerek “Eyvah! Al tonlu küheylan ne güçlü, ne hızlı bir at!” der. O anda Canıbek Hanın al tonlu atı yavaşlar ve durur. Sonra Tolubay Sıncı Canıbek Hanın yüzüne bakarak kendisinin yanıltılmış olabileceğini düşünmeden birisine zulmeden bir insanın sonunda rezil olarak ıssız bir arazide yapayalnız kalacağını” söyler ve atını ileri doğru sürerek yoluna devam eder.

Sonuç olarak Tolubay Sıncı, sahip olduğu büyük sıncılık hüneriyle Canıbek Hanı rezil edip kır küheylanıyla dünyayı gezer.

Tolubay Sıncının Söylediği Veciz Sözler

Kırgız İlimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü El Yazmaları Vakfından elde ettiğimiz Tolubay Sıncı’nın veciz sözlerinden bazıları şunlardır:

Kırgız Türkçesi

- Bilgen menen bilbegendin ortosundagı ayırma asman menen cerdey.
- Cakşı at eesin kar kılbayt.
- Karıp-kasardı kakşatkandın özü kakşayt.
- Erkeletkin cetimdi, kakpa sokpo cesirdi.
- İşin oñolguça itine koş art.
- Iris aldı intımak. Intımak barga ırıs toktoyt. Intımaksızdan ırıs kaçat.
- Biröögö or kassañ tayız kas, özüñ kokus tüşsöñ çıgarga.

- Boyuña işenip iş kıl. Koldon kelbes işke beker ubara bolbo.
- Cakşı boluuçu cigitter alsızdarga karaşat. Caman boluuçu cigitter cakın tuuganı menen talaşp kastaşat.
- Ötkön ömür uçkan kuş, akkan suu, kayrılıp kelbeyt, ötkön da kelbeyt, ölgön kayrılıp kelbeyt. Kalgan köñül çıkkın kan menen birdey.
- Çımçıp cese kurcakka payda, çırım etse közgö payda.
- Algan eri caraşa, kara katın ak bolot, bakkan eesi caraşa, küypül küçük sak bolot.
- Kagıdıšta kan ölot, kapa bolbo cigitter, beçaraga kaygılan.

Türkiye Türkçesi

- Bilen ile bilmeyenin arasında, gökyüzü ile yer kadar fark vardır.
- İyi at sahibini yolun ortasında bırakmaz.
- Yaşlı insanı ağılatırsan, sonunda kendin de ağlırsın.
- Şımart öksüzü, yokluğa sokma dolu.
- İşin yoluna girene kadar köpeğinin arkasında ol.
- Birliğin olduğu yerde talih vardır. Birliğin olmadığı yerden talih kaçır.
- Birin in ayağına çukur kazarsan sığ olsun, kendin düştüğünde çıkabilisin.
- Boyuna göre işler yap, boyunu aşan işlerle uğraşma.
- İyi yiğitler güçsüzlere yardım edenlerdir. Kötü yiğitler akrabalarıyla düşman olanlardır.
- Geçip giden ömür uçan kuş misâlidir. Akan su nasıl geri gelmiyorsa ölenler de geri dönmeyecektir. Kalan gönül giden can ile beraberdir.
- Az yemek mideye, az uyumak göze faydalıdır.
- Evlendiği eri iyi olursa, karalı kadın beyazlı olur; sahibi uygun olursa soysuz enik uyanık olur.
- Savaşta han ölürse yiğitler değil, çaresizler üzülür.

4. Çeçen/Şeşen/Sesen

Arka plânında derin manalar taşıyan ve nesilden nesile, ağızdan ağıza dolaşarak günümüze kadar gelip hâlâ ilk söylenildiği gün kadar güzelliğini koruyan sözler söylemek, bilgi birikimi ve yetenek gerektiren bir iştir. Böyle sanatkârâne işleri yapan kimselere değişik Türk boylarında çeçen/şeşen/sesen adı verilmiştir (Özkan 2000: 611). Bu unvana sahip

insanlar, ozanlık, sıncılık, hanlık, hatiplik gibi özellikleri olan bilge ve dilin bütün inceliklerine hakim, halk arasında saygınlığı olan kişilerdir.

“Türk boylarının sözlü edebiyatında sesen: Destan anlatıcısı; şeşendik sözler: Bir olaya ve tarihe dayalı vecize değerindeki manzum ve mensur ifadeler; şeşen: Hatip, güzel sözlü, anlamlarında yaşayan bu kelimenin esasen çözmek, seçmek anlamlarında kullanıldığını; Türkçenin tarihî gelişimi ve sözlü edebiyatımızın farklı Türk boylarında inkişafıyla birlikte lügat anlamlarını yanı sıra kavram ve tür olarak teşekkül ettiğini söylemek mümkündür. Divanü Lûgati't-Türk'teki atı, zinciri çözmek, düğümü açmak anlamında kullanılan bu kelime daha sonraki yüzyıllarda söz düğümünü çözen, açan anlamına gelmiş bilmece, vezinli kafiyeli yır/şiir, yoğun derin anlatımlı vecizeler şeklinde türler için kullanılmıştır (Özkan 2000: 617).”

Çeçen/şeşen/sesen, sözü tarihî Kıpçak Türklerinin bugünkü devamı olan Kazak, Kırgız, Başkurt, Nogay ve Kumuk Türklerinin yanı sıra Hakas, Altay ve Tuva Türk lehçelerinde de yaşamaktadır. Ancak sözün her bir lehçedeki anlamı birbirinden farklıdır.

“Sesenler, Başkurt Türklerinin sözlü edebiyatında esasen XVI. ve XVII. yüzyılda Nogay birliğinin dağılmaya başlamasından sonra cıravların takipçisi olarak ortaya çıkmışlardır. Tıpkı Azerbaycan ve Anadolu sahası Oğuz Türklerindeki ozanların âşık; Kıpçak Türklerindeki cıravların akın adını alması gibi aynı yüzyıllarda Başkurt yıravları içinde sesen adı işletilmeye başlamıştır (Özkan 2000: 614).”

Radlov sözlüğünde, Çağatay, Altay, Teleüt ve Kırım lehçelerinde çeçen sözünün varlığına işaret edilmektedir. Bu lehçelerdeki çeçen sözü hatip karşılığında işletilmektedir (Özkan 2000: 614).

Kırgız Türkçesinde sözcük çeçen şeklinde kullanılmaktadır. Yudahin'in Kırgızca-Rusça sözlüğünde çeçen sözcüğü şu şekilde geçmektedir: hatip, konuşmacı; *Köpkön cigit köp süylöyt, çeçen cigit ep süylöyt.* (Çok konuşan kibirli yiğit boş konuşur, akıllı yiğit yerinde konuşur.); *Sülünün körkü közünde, çeçenin körkü sözünde* (Dilberin güzelliği gözünde, çeçenin güzelliği sözündedir.) (Yudahin, 1985: 361). Ayrıca çeçenler iki türdür. Birincisi Koñur Çeçen şeklinde

isimlendirilen “İyi hatip”; ikincisi ise Cöö Çeçen veya Kurgak Çeçen şeklinde isimlendirilen “Boş konuşan kişi”dir.

Kazak Türkçesi Sözlüğü’nde *şeşen* hatip iyi konuşan, anlamlı manalarına gelmektedir. *Şeşendik sözler* ise Kazak sözlü edebiyatında müstakil bir türdür. Konuşma dilinde işletilen atasözleri, bilmece ve yanıltmacalar, nükteli vecize değerindeki sözler olarak nitelendirilmektedir. İçinde nükte, felsefî derinlik, hiciv yüksek bir tefekkür ihtiva etmektedir (Özkan 2000: 615). Kazak *şeşendik* sözleri konuya göre *şeşendik arnaw*, *şeşendik tolgaw* ve *şeşendik daw* olmak üzere üçe ayrılır. *Şeşendik arnaw*; iki kişinin birbirlerine özel olarak söylediği selam, eleştiri, latifeli sözlerdir. *Şeşendik tolgaw*; tekerleme şeklinde söylenen dilek, nasihat, öğüt, ağıt, ölüm duyurusu, baş sağlığı gibi sözlerdir. *Şeşendik daw*, toprak, mal, dul-yetimi korumakla ilgili davalar (İsmail 1997: 286). Jiyrenşe, Maykı Biy, Güzel Karaş Hanım, Ayaz Biy, Töle Biy, Kazıbek Biy, Ayteke Biy, Mönke, Bukar Jırav ünlü Kazak *şeşen*leridir.

Değişik Türk boylarında bu tür sözleri söyleyen kadim çeçenler vardır. Bunlardan birisi de Kırgız Türklerinin efsanevi sınıçlarından birisi olan Tolubay Sınçı’dır. Tolubay Sınçı’nın yüzyıllar önce değişik durumlar için söylemiş olduğu veciz sözler nesilden nesile ağızdan ağıza dolaşarak günümüze kadar gelmiş ve günümüzde de söylendiği gün kadar geçerliliğini ve değerini muhafaza etmektedir.

Açıklamalar

1. Yâr-yâr koşukları, düğün merasimi koşuklarından olup kız verme gecesinde söylenir. Bu türküler Özbek Türklerinin yanı sıra Kırgız, Kazak, Uygur, Karakalpak Türkleri arasında da yaygındır.
2. Çeçen: 1.söz ustası 2.akıllı. Bak. İsa Özkan, “Türk Boylarının Sözlü Edebiyatındaki “Çeçen/Şeşen/Sesen” Teriminin Etimolojisi”, Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı, Bildirileri, Kültür Bak. Yay., Mersin, 2000. s.611.
3. Tolubay Sınçı, Kırgız şair Alıkul Osmanov varyantıdır. Kaynak kişi: 06.11.1975 Kırgızistan Narın doğumlu, Kasım Tınstanov Üniversitesi Kırgız Dili ve Edebiyatı Fakültesi mezunu Mayrambek Orozobayev adlı kişiden derlenmiştir.

Kaynakça

- Abdıldayev, M. (1994), *Legendarlıu Irçılar Cana Sınçılar* (Tüzgön), Manas- 1000 Maarakesine Arnat, Ala-Too Basması, Bişkek, s. 4.
- Ak Alma Kızıl Alma, Özbek Halk Koşıkları* (1972), Taşkent.
- Ergin, Muharrem (1996), *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul, s. 65.
- Gökyay, Orhan Şaik (1973), *Dedem Korkudun Kitabı*, Millî Eğitim Bak. Yay., İstanbul.
- İmanov, Akeş (1997), *Akil Atası – Sart Ake -*, Bişkek.
- İsmail, Zeyneş (1997), “Şeşendik Sözler”, *V.Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Sektöyon Bildirileri I*, Kültür Bak. Yay., Ankara, s.286.
- Jakıpbayoglu, T. (1971), “Ajalmen Ezildesken Adam”, *Kazak Edebiyeti*, Almatı.
- Kalenderoglu, İhsan (2001), *Nogay Türklerinin “Mamay Destanı”*, Gazi Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Manas Ansiklopedisi* (1995), C.II, Bişkek, s.260.
- Özkan, İsa (2000), “Türk Boylarının Sözlü Edebiyatındaki “Çeçen/Şeşen/Sesen” Teriminin Etimolojisi”, *Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, Kültür Bak. Yay., Mersin, s. 611.
- Pekarskiy, E.K. (1945), *Yakut Dili Sözlüğü*, s. 221.
- Radlov, (1911) *Wörterbuches Der Türk – Dialecte*, C.4, S.Petersburg, s. 630.
- Tarama Sözlüğü* (1971), C.5, T.D.K. Yay., Ankara, s. 3428.
- Tursinov, E.D. (1976), *Kazak Aңыз Edebiyetin Casayışlardın Bayırğı Ökilderi*, Gılım Basması, Almatı, s. 155.
- Yudahin, K.K. (1985), *Kırgızca-Rusça Sözlük*, Moskova, s. 182.
-

Sınchı Tradition and Tolubay Sınchıs

Nezir TEMÜR*

Abstract : According to our research no private study is available in the literature which has been conducted into the depths of the tradition of sınchı and sınchıs. The earliest written sources concerning Sınchı tradition and Sınchıs belong to the XIV century. According to the research we have done, sınchıs were the oldest type of akıns who are the representatives of ashıks tradition in Kırghız Turks according to written sources, Tolubay Sınchı (XIV century) and Sañçı Sınchı (XVI century) were the first representatives of sınchı tradition in Kırghız Turks. A number of legends were created about the mentioned sınchıs and they have survived till today.

Key words: Sınchı tradition, Sınchıs, Tolubay Sınchı, Şeşen, Şeşendik words

